

Gimnazjaliści i książki

Zofia Zasacka

Przemiany cywilizacyjne, nowe media, procesy globalizacji dotykające współczesnej kultury przy jednoczesnym wzroście możliwości indywidualnego wyboru, upowszechnienie kultury popularnej, zmiany w budżecie czasu wolnego – wszystko to ma duży wpływ na czytelnictwo. Badania praktyk czytelniczych polskiego społeczeństwa, prowadzone przez Instytut Książki i Czytelnictwa Biblioteki Narodowej wykazują, że połowa dorosłych Polaków w ogóle nie sięga po książki, zaś do najaktywniejszych czytelników należą osoby najmłodsze, jeszcze się uczące. Wyniki prezentowanego tu badania umożliwiły przyjrzenie się bliżej doświadczeniom czytelniczym nastolatków. Podjęta obserwacja całej populacji młodzieży, stającej przed kolejnym etapem selekcji szkolnej, pozwoliła na uchwycenie, jaka jej część jest już pozbawiona pewnych nawyków i kompetencji kulturowych. Przedmiotem badania były postawy wobec lektury książkowej młodzieży kończącej powszechną, obowiązkową szkołę. Pod uwagę wzięto aktywność czytelniczą i charakter czytelniczych wyborów dokonywanych w czasie wolnym oraz w sytuacji przymusu szkolnego, stosunek do czytania książek oraz rodzaj wartości przypisywanych satysfakcjonującej lekturze. Poszukiwano kategorii różnicujących aktywność kulturalną, jaką jest czytanie książek przez badanych nastolatków. Wykazano, jak cechy pozycji społeczno-demograficznej młodzieży sprzyjają temu różnicowaniu.

Badanie zostało przeprowadzone na ogólnopolskiej reprezentatywnej próbie: przebadano 1386 uczniów trzeciej klasy gimnazjum z 70 szkół z całej Polski. Realizacja ankiety audytoryjnej nastąpiła w maju 2003 roku.

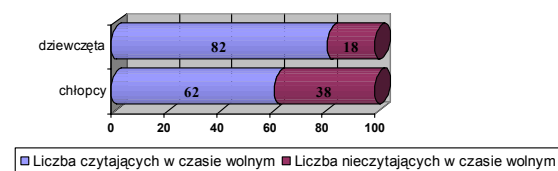
Aktywność czytelnicza w czasie wolnym

72% badanej młodzieży sięgnęło po książkę dla przyjemności, poza obowiązkami lekcyjnymi i bez polecenia nauczyciela. Przeszło 1/4 gimnazjalistów kończących szkołę nie zadeklarowała zainteresowania jakąkolwiek lekturą, wybraną z własnej woli. Są to nastolatki, w których życiu codziennym książka jest nieobecna, nie jest im potrzebna jako źródło informacji ani jako forma spędzania wolnego czasu, nie znają stanu czytania dla przyjemności.

W grupie czytających 1/10 to czytelnicy sporadyczni (przeczytali tylko jedną książkę), około 1/3 przyznało się do przeczytania 2-3 książek, 1/5 zaś to czytelnicy zaangażowani, którzy wymienili więcej niż 9 pozycji książkowych (jako przeczytanych w ciągu ostatnich 6 miesięcy).

Wśród czytelników podejmujących lekturę z własnego wyboru znajdziemy znacznie więcej dziewcząt – aż 82% – i tylko 62% chłopców. Jeśli uwzględnimy liczbę przeczytanych książek, wówczas także dziewczęta okażą się znacznie aktywniejsze od chłopców.

Aktywność czytelnicza nastolatków wg płci

Nawyk sięgania po książkę w czasie wolnym, jak i liczba wybieranych książek, zależą w pewnym stopniu od środowiska rodzinnego młodzieży. Różnice procentowe sięgają 20 punktów między dziećmi z rodzin z dołu i z góry drabiny stratyfikacji społecznej: między dziećmi rodziców z podstawowym wykształceniem, bezrobotnych, a tymi, których rodzice mają wyższe lub niepełne wyższe wykształcenie i pracują w państwowych firmach bądź sami są przedsiębiorcami.

Nastolatki poza edukacją polonistyczną

1/4 badanych gimnazjalistów przyznała się do nieczytania lektur szkolnych w ostatnim półroczu nauki, 11% nie sięgnęło po żadną książkę polecaną przez szkołę w ciągu całej nauki w gimnazjum. Bliscy tej grupie byli ci, którzy potrafili wymienić tylko jedną książkę, którą przeczytali w gimnazjum na polecenie nauczyciela. Stanowili oni 7% ogółu badanych. Młodzież ta była zaniedbana kulturowo, bowiem rodzinne środowisko nie potrafiło przygotować jej do szkolnych obowiązków, stworzyć motywacji albo warunków do czytania niezbędnego dla jej rozwoju. Szkoła nie umiała przełamać tej bariery kulturowej. Młodzież nieczytająca lektur pozbawiła się szans na rozwijanie umiejętności czytania krytycznego, refleksyjnego, interpretacji tekstu, wszystkiego tego, co powinna dawać edukacja polonistyczna.

Chłopcy znacznie częściej niż dziewczęta zaniedbywali szkolne czytanie, wśród czytających lektury szkolne było ich tylko 63%, dziewcząt aż o 1/4 więcej – 87%.

Jeśli weźmiemy pod uwagę miejsce zamieszkania uczniów, to wśród tych, którzy omijali szkolny obowiązek lekturowy, najwięcej było osób z wielkich miast mających powyżej 500 tys. mieszkańców.

W grupie nieczytających znaleźli się w większości gimnazjaliści z rodzin o najuboższym kapitale szkolnym – osób najsłabiej wykształconych, bezrobotnych, nieaktywnych zawodowo – w gorszej sytuacji materialnej, a także dzieci z rodzin rolniczych. W okolicznościach zbieżności negatywnych efektów socjalizujących, również w środowisku rówieśniczym, przy słabej dostępności książki w otoczeniu młodej osoby, może nastąpić efekt zaniedbania – a w rezultacie nieczytania.

Czytelnicy szkolni, aktywni, zaangażowani

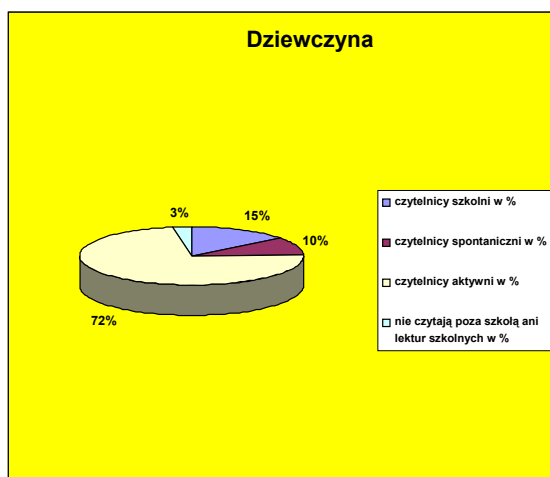
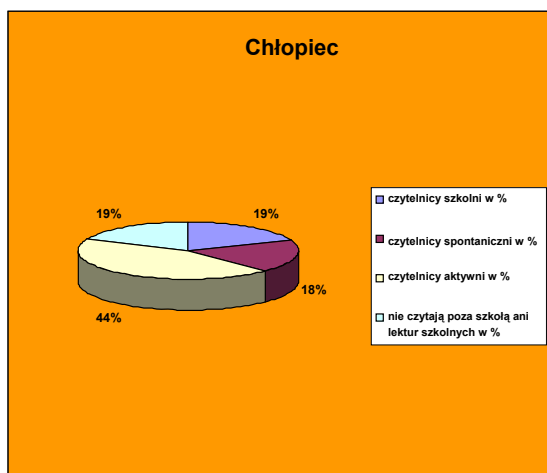
Istnieje grupa nastolatków, na czytanie której ma wpływ tylko szkolny przymus. Są to ci, którzy czytali książki polecane przez szkołę, ale już nie mieli własnych wyborów lekturowych – nazwiemy ich czytelnikami szkolnymi. W przedstawianym badaniu była to prawie 1/5 gimnazjalistów. To przede wszystkim szkoła przekazywała im wzory uczestnictwa w kulturze, była dla nich podstawowym autorytetem w tej dziedzinie. Takiej młodzieży było najwięcej na wsi, w rodzinach rolniczych.

Można wyróżnić grupę czytelników aktywnych, to znaczy takich, którzy czytali książki w czasie wolnym i w ramach obowiązku szkolnego (stanowili oni 58,1% ogółu badanych) – wówczas rozpiętość wysokości odsetków takich czytelników znajdujących się wśród dzieci z rodzin z dołu i z góry drabiny stratyfikacji społeczno-zawodowej oraz między dziewczętami i chłopcami dochodzi aż do 30 punktów.

Obok aktywności czytelniczej prześledzono postawy nastolatków wobec czytania. Emocjonalno-oceniający aspekt postawy wyznaczyły dwa wskaźniki: emocjonalny stosunek do czytania książek oraz umiejętność ich zarekomendowania. Wykorzystując ten aspekt, wyróżniono kolejny typ czytelników, których nazwano zaangażowanymi. Były to osoby, które nie tylko podlegały szkolnej edukacji polonistycznej, ale miały również własne zainteresowania czytelnicze, wyrobiony sąd na temat czytanych książek, potrafiły ocenić, co w lekturze jest dla nich ważne. Tacy czytelnicy wśród wszystkich przebadanych stanowili 30,3%. W tej grupie znalazły się przede wszystkim dziewczęta (45,8%), chłopcy, wykazujący wyraźny opór wobec czytania, byli tam trzykrotnie mniej liczni (15%).

Lektury nieobowiązkowe

Wybory lekturowe nastolatków dokonywane w czasie wolnym stanowią bardzo zróżnicowany, nieuporządkowany zbiór. Są w nim obecne lektury z wcześniejszego dzieciństwa, książki przeznaczone dla czytelników poniżej 15. roku życia, np. bajki, literatura przygodowa oraz książki adresowane raczej do odbiorców dorosłych. Jednak pierwsze miejsce wśród spontanicznych lektur

gimnazjalistów zajmuje beletrystyka bezpośrednio skierowana do nich. Najchętniej czytano powieści bliskie codziennym doświadczeniom młodzieży, podejmujące problemy rówieśników. Czytał je co czwarty 15-latek i aż 39% deklarujących czytanie w czasie wolnym. Wśród tych czytelników kilkakrotnie przeważały dziewczęta. Najpopularniejsze były powieści z cyklu „Jeźycjada” Małgorzaty Musierowicz (według deklaracji badanej młodzieży czytało je 3,5% ogółu), zaraz potem książki Krystyny Siesickiej i Marty Fox. Wśród beletrystyki dla młodzieży ważny był nurt związany z problemem

narkomanii; wyjątkowo poczytne były: *Pamiętnik narkomanki* Barbary Rosiek (5,4 % ogółu badanych czytało tę książkę), *My, dzieci z Dworca ZOO* Christiane F. (4,8%) i *Ćpun* Melvina Burgessa (1,7%).

Druą grupą najchętniej czytanych książek to literatura przygodowa, w tym i ta przeznaczona dla czytelników trochę młodszych niż badani. Sięgano po powieści Daniela Defoe, Juliusza Verne’a, Alfreda Szklarskiego, Zbigniewa Nienackiego i wielu innych. Bezkonkurencyjny okazał się cykl powieści o przygo-

Typy książek polecanych przez gimnazjalistów		
Typy książek polecanych przez gimnazjalistów	% osób polecających książki	Liczba osób N=100%=
Lektury szkolne	37,5	303
Młodzieżowe, obyczajowe	24,8	201
w tym powieści o narkomanii	12,7	103
Dla dzieci, młodzieżowe, przygodowe, bajki	21,5	174
Fantastyka	19,1	155
Literatura piękna (też romanse)	13	105
Popularnonaukowe, poradniki, literatura faktu	7,8	63
Sensacyjne, kryminalne	5	41
Inne kategorie	1,3	14

dach Harry'ego Pottera autorstwa Joanne K. Rowling; czytał go co dziewiąty badany.

Trzeci typ literatury, pod względem liczby zdobytych czytelników, to literatura fantastyczna (fantasy, science fiction, także horrory, literatura grozy). Jest to bardzo bogaty, urozmaicony zbiór powieści, którego czytelnicy stanowili 1/4 deklarujących czytanie. Najpopularniejszym autorem jest J.R.R. Tolkien, wskazał go co dziesiąty badany nastolatek. Należy zauważyć, że powieści i bohaterowie Tolkiena zajmują szczególne miejsce w symbolicznym uniwersum dzisiejszych nastolatków. Literatura ta, choć nie należy do najłatwiejszej, okazała się nadzwyczaj popularna. Popularność tę wzmocniła niewątpliwie ekranizacja kolejnych tomów.

Nieco więcej niż 1% wszystkich 15-latków deklaroowało przeczytanie książek Andrzeja Sapkowskiego i Stephen Kinga.

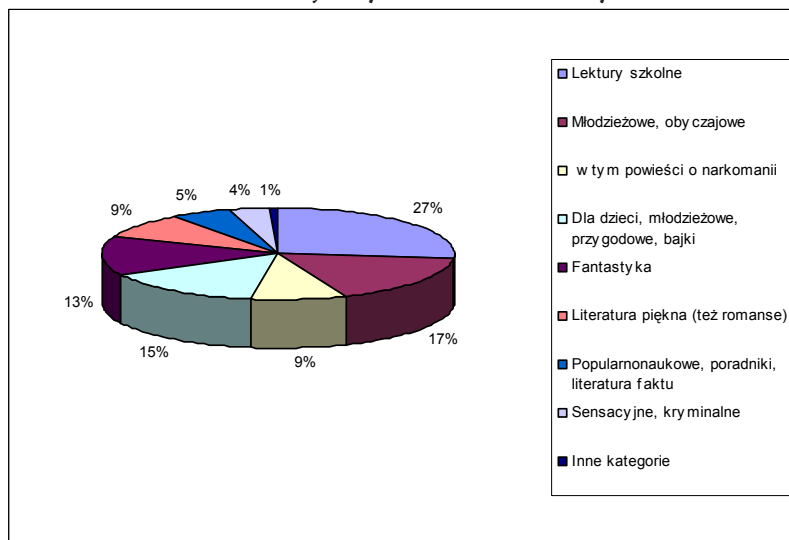
Co piąty czytający w czasie wolnym nastolatek sięgał po literaturę piękną wysokoartystyczną: po klasykę i współczesną, trafiającą na listy bestsellerów, promowaną przez środki masowego przekazu. Tylko niewielu gimnazjaliści (1% ogółu badanych) przyznali się do czytania dla przyjemności poezji.

Nieco mniej czytelników zdobyła literatura popularnonaukowa. Najczęściej wybierano publikacje o tematyce historycznej, zwłaszcza traktujące o drugiej wojnie światowej. Zainteresowania gimnazjalistów były jednak bardzo rozległe, czytano też publikacje poświęcone naukom ścisłym, informatyce, o tematyce przyrodniczej, geograficznej i in.

Pozostałe typy książek, to literatura popularna: sensacyjna i kryminalna oraz romansowa, dalej literatura faktu, reportaże (7% czytających). Podobną grupę czytelników miały książki związane z różnymi hobby i poradniki. Zaledwie 3% 15-latków przyznało się do czytania komiksów.

Obserwując, jak cechy społeczno-demograficzne różnicowały wybory lekturowe dokonywane w czasie wolnym, można wskazać na pewne tendencje. Dziewczeta, znacznie aktywniejsze w czytaniu niż chłopcy, czytały więcej książek, stąd i ich wybory czytelnicze były bogatsze. Znacznie częściej wybierały beletrystykę, szczególnie młodzieżowe powieści obyczajowe, ale także utwory przeznaczone dla młodszej młodzieży i dzieci. Nastolatki z rodzin rolniczych nieco rzadziej podejmowały lekturę beletrystyki, wysokoartystycznej literatury pięknej i tej popularnej (sensacyjnej), fantastyki, powieści dla młodzieży, natomiast najchętniej ze wszystkich sięgali po książki popularnonaukowe. Wraz ze wzrostem wykształcenia rodziców rosło zainteresowanie literaturą popularną, szczególnie fantastyką i powieściami sensacyjnymi. Duża grupa gimnazjalnych czytelników, szczególnie mieszkańców miast, to ci, dla których czytanie było udaną rozrywką, formą spędzania wolnego czasu czytali chętnie, dla przyjemności. Wśród wybieranych przez nich pozycji było wiele powieści fantastycznych, sensacyjnych, z kręgu literatury popularnej. To właśnie traktowanie lektury książkowej jako formy rozrywki, relaksu najbardziej różniło młodzież wielkomiejską od tej, która mieszkała na wsi.

Preferencje czytelnicze młodzieży

Nastoletni czytelnicy stanowią więc zróżnicowaną zbiorowość, której wspólne doświadczenia czytelnicze przynosi z jednej strony szkolna edukacja polonistyczna, a z drugiej – najchętniej czytana dla przyjemności literatura przygodowo-fantastyczna oraz proza dla młodzieży.

Wspólne lektury obowiązkowe

Poszukując obszaru wspólnych doświadczeń lekturowych zdobytych przez nastolatków w trakcie nauki w gimnazjum, zauważamy, że dotyczy on tylko części młodzieży i jest stosunkowo nieduży. Nie ma lektur szkolnych, znanych chociażby połowie gimnazjalistów. Najwięcej uczniów przeczytało w ciągu trzech lat nauki w gimnazjum *Antygonę* Sofoklesa – „zdobyła” 42% czytelników; co trzeci gimnazjalista poznał trzy utwory: *Małego Księcia* Antoine’a Saint-Exupéry’ego, *Kamienie na szaniec* Aleksandra Kamińskiego i *Latarnika* Henryka Sienkiewicza. Następne cztery wymienił już tylko co czwarty uczeń. Były to: *Pan Tadeusz* Adama Mickiewicza, *Krzyżacy* Henryka Sienkiewicza, *Zemsta* Aleksandra Fredry i *Szyfrowe prace* Stefana Żeromskiego; co piąty wskazał *Starego człowieka i morze* Ernesta Hemingwaya. Swoboda pozostawiona nauczycielowi w doborze literatury i możliwość korzystania w szkole z szeregu programów i podręczników spowodowały duże rozproszenie szkolnych wyborów czytelniczych. Nałożył się na to brak pilności uczniów w czytaniu lektur – co czwarty z nich nie przeczytał żadnej lektury w III klasie gimnazjum. Proces indywidualizacji, znamieny dla spontanicznych wyborów lekturowych, dotyczy więc i tych dokonywanych pod przymusem szkolnym.

Wartości przypisywane udanej lekturze

Opis postawy młodzieży wobec lektury uzupełnia prezentacja dokonanej przez nią doboru polecanych książek. Więcej niż połowa badanej młodzieży (59%) wskazała na książkę wartą rekomendacji kolegom. Nastolatkowie najczęściej deklarowali, że ich ulubionymi lekturami są książki przygodowe, o młodzieży i fantastyczne, jednak najwięcej z nich polecało lektury szkolne (37,5% polecających książki). To szkolna edukacja literacka dostarczała większości młodzieży kryteriów oceny rekomendowanych książek. Następne typy polecanych książek, to te czytane w czasie wolnym. Najbardziej cenioną przez gimnazjalistów lekturą szkolną były *Kamienie na szaniec* Aleksan-

dra Kamińskiego. Była to jedyna książka poznawana w ramach szkolnego obowiązku, która konkurowała z innymi, najchętniej rekomendowanymi kolegom, wśród których dominowały utwory czytane w czasie wolnym, z powieściami Tolkiena i Rowling.

Analizując argumenty i kryteria użyte przez polecających książki, obok ogólnych sformułowań dotyczących formy, tematyki i estetycznych walorów lekturowych, wyróżniono trzy grupy wartości. Pierwszą z nich stanowiły wartości hedonistyczne, autoteliczne (wyróżniło je 26,8% badanych), odpowiedzialne za dostarczanie przyjemności z czytania określonego typu książek. Źródłem wartości hedonistycznych są przede wszystkim te walory lektury, które mogą dostarczyć czytelnikowi rozrywki, relaksu, pozwalają uciec od codzienności. Książka powinna być lekka, łatwa i przyjemna, pełna przygód, dynamicznej i wciągającej akcji, dobrze, jeśli obecna jest w niej magia, tajemnica, suspens, sensacja, groza; ceniony jest humor, a przez dziewczęta także wątek miłosny.

Drużga i trzecia grupa to wartości instrumentalne: poznawcze i moralne. Wartości edukacyjno-poznawcze (wyróżnione przez 21,3% badanych) są obecne, jeśli lektura jest traktowana jako źródło wiedzy, odwzorowanie rzeczywistości, jako odniesienie do prawdy. Występują, kiedy książka jest postrzegana jako dokument; lekturze przyznawane są walory praktyczne, którym towarzyszą często funkcje edukacyjne. Wartości moralne (wyróżnione przez 22,3% badanych) stanowią swoistą nadbudowę wartości poznawczych, a ich nośnikiem są dostrzegane w dziele treści filozoficzne, etyczne. Lektura pomaga w rozróżnianiu dobra i zła, jest moralną wskazówką, jak żyć, jak rozwiązywać trudne dylematy, dostarcza wzorów postępowania. Utwory, w których młodzi znajdowali takie wartości, to najczęściej książki Paula Coelho, Josteina Gaardera, *Mały Książę* Saint-Exupéry’go, *Kamienie na szaniec* Kamińskiego, lektury szkolne (m.in. dramaty Moliera, *Moralność pani Dulskiej* Gabrieli Zapolskiej) czy liczne powieści poświęcone dojrzewaniu młodzieży, a nawet fantastyka, przede wszystkim *Władca Pierścieni* Tolkiena.

**Autorka jest pracownikiem
Biblioteki Narodowej,
Instytutu Książki i Czytelnictwa**